

811.163.41'374

378.147::811.163.41

<https://doi.org/10.18485/kij.2019.66.1.13>

БОЈАНА С. МИЛОСАВЉЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Учитељски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 03. 03. 2019.
Прихваћен: 24. 04. 2019.

РАЗВИЈАЊЕ РЕЧНИЧКЕ КУЛТУРЕ У АКАДЕМСКОЈ НАСТАВИ**

У раду се настоји представити значај стицања знања о једнојезичким речницима српског језика на академским студијама наставничких факултета, као предуслова за примену тих знања у школској наставној пракси. Рад има три циља: 1) да укаже на важну улогу наставника српског (матерњег) језика у ширењу речничке културе међу ученичком популацијом узимајући у обзир концепт савременог образовања, савременог наставника и квалитетно образовање, 2) да кроз дефинисање појма речничке културе у контексту теорије језичке личности и лингводидактике укаже на то да је неопходно да развијање речничке културе буде део образовног система од основне школе до факултета, и, на крају, 3) да представи могуће начине институционалног развијања речничке културе у академској настави, излажући уједно концепцију и теоријско-практични аспект наставе лексикологије и лексикографије на Учитељском факултету у Београду.

Кључне речи: речници, речничка култура, настава српског језика и књижевности, академска настава, образовање.

1. Уводне напомене

У раду се настоји представити значај стицања знања о једнојезичким речницима српског језика на академским студијама наставничких факултета, као предуслова за примену тих знања у школској наставној пракси. У првом реду се овде мисли на академске студије учитељских/педагошких и филолошких факултета, који школују наставнике који непосредно учествују у реализацији наставе

* bojana.milosavljevic@uf.bg.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

српског језика и књижевности и већ у нижим разредима основне школе доприносе формирању језичке личности ученика.

Повод за писање о овој теми јесте, с једне стране, наше искуство у наставној пракси на Учитељском факултету у Београду, а с друге стране, и искуства и запажања других аутора који су се бавили темом речника у настави језика и књижевности. У свим тим запажањима и истраживањима изнета је оцена да се у нашој средини на свим нивоима образовања, од основне школе до факултета, испољава низак степен речничке културе будући да ни ученици у основним и средњим школама, као ни студенти на основним академским студијама, нису упознати са најзначајнијим речницима српског језика и немају стечену лексикографску навику да се служе речницима.

Тако у вези са тим З. Мркаљ каже следеће: „Вишедеценијско искуство у непосредној настави у основној или средњој школи и на часовима хоспитовања у београдским школама показало је да наставници веома ретко ученике упућују на коришћење речника српског језика, или, ако то и чине, немају времена да сваком ђаку покажу и објасне поједине речничке одреднице ... па многи ученици још увек не знају ни како речници српског језика изгледају, а још мање су обавештени о значењу скраћеница у њима” (Мркаљ 2018: 462).

Исто тако, сусрећући се из године у годину са новим генерацијама студената на Учитељском факултету у Београду, М. Радовић Тешић је запазила да „већина [студената] никада није имала у рукама неки једнојезички речник српског језика, ретко енциклопедију или лексикон, још мање термилошки речник. Речници за њих (осим двојезичких) не постоје као приручно помагало, погодно да пружи тачне информације о неком појму, у сваком тренутку и на крајње једноставан начин. За већину студената прве године Вујаклијин лексикон је прототип речника српског језика уопште, иако он обухвата само позајмљенице” (Радовић Тешић 2011: 7–8).

Нека друга истраживања која у фокусу имају студенте нефилолошког и непедагошког усмерења показују да ни по завршетку академских студија знања студената о једнојезичким српским речницима нису напреднија. Говорећи о месту речника, двојезичких и једнојезичких, у настави језика за академске потребе, Ј. Видић је напоменула да велики број студената Филозофског факултета у Београду заврши студије, „а да никад не отвори речник српског језика” (Видић 2014: 114).

Нека од питања која се овде сама по себи намећу јесу: 1) Због чега је то тако?, Која је у свему томе улога наставника српског (матерњег) језика?, затим 2) Шта се тачно подразумева под речничком културом? и 3) Како се унапређује речничка култура академске заједнице? Отуда нам је циљ у овом раду дати неке од одговора на ова питања, позивајући се на сопствено педагошко искуство на Учитељском факултету у Београду, а пре свега на наша истраживања и запажања током извођења наставе лексикологије и лексикографије на смеру за образовање учитеља.

2. Због чега су једнојезички речници запостављени у нашем школству?

У тражењу одговора на ово питање, најчешће се проблематизују наставни планови и програми, као и наставни садржаји. Међутим, осим курикулума, ту су и други разлози различите природе који искрсавају као основни проблеми у настави. Најчешће се истиче то да многе школске и факултетске библиотеке нису опремљене и снабдевене потребним речницима, па су речници ученицима и студентима недоступни. Не постоје ни специјализоване учионице у школама, тзв. кабинети за извођење наставе српског језика и књижевности, у којима би коришћење речника било олакшано. С друге стране, нови услови живота, нове технологије и развој технике, делом су проузроковале међу ученичком популацијом кризу читања, одбојност према књизи као писаном извору (Брборић 2018: 476). А и читање уз стално посезање за речником омета сам процес читања – прекида се мисао, задовољство и сл., те ученици често и пренебрегавају потребу за речницима као консултативном литературом¹. Неки аутори сматрају и да је ниској речничкој култури узрок слаба лексикографска продукција код нас, нарочито непостојање савременог општег речника, као ни непостојање школског речника, односно школских речника, те електронских и дигиталних речника различитих врста и намене, који би, по доступности и начинима коришћења, били у складу са захтевима савремених корисника (Прћић 2018: 48).

Међутим, осим ових друштвених, техничких и др. околности које се лоше одражавају на наставни процес, мора се поменути да се и наставници, у настојањима да испуне све захтеве плана и програма, усредсређују, када је у питању настава језика, махом на граматику². Основни циљ у настави им је да ученици овладају правилима граматичког система српског језика и да буду лингвистички компетентни, а у много мањој мери настоје да ученици истовремено негују и друге компетенције важне за развој њихове језичке личности, као што је то, у овом случају, развијање речничке културе.

Због тога, према нашем виђењу, проблем развијања речничке културе код ученичке популације захтева поглед из другог угла и померање ракурса са фигуре ученика на фигуру наставника, будући да наставници, односно учитељи имају централну улогу у унапређењу образовања и васпитања и непосредно утичу на учење и на развој ученика. Из угла концепције савремене школе и ква-

¹ Као једна од последица кризе читања код нас, како показују истраживања, јесу и врло слаба постигнућа наших основношколаца и средњошколаца у домену читања, а која се испољавају у слабом разумевању значења текста, у непроналажењу информација у тексту, немогућности интерпретирања значења текста итд. Детаљније о томе в. Павловић-Бабић и Кузмановић 2006, као и Буђевац и Бауцал 2014.

² Опште је познато да се настава граматике реализује једино у основној школи, док се у средњим школама константно запоставља. Како наводи Љ. Петровачки, „Ученици средњих школа не уче свој језик и граматику ... Часови из језика се прескачу или преливају у корист наставе књижевности”, али, како даље истиче ова ауторка, „То стање није тренутно, већ деценијско. Још је Александар Белић, који је помно пратио наставу српског језика, о томе расправљао” (Петровачки 2006: 257).

литетне наставе, компетентност наставника, како наводе бројни аутори, не односи се само на лично напредовање наставника, него компетентност наставника свој пуни смисао добија тек у његовој интеракцији са ученицима, односно са степеном и квалитетом њиховог напретка (уп. Богосављевић 2010: 32). Улога наставника у савременој школи је да развија кључне компетенције код ученика које их оспособљавају за живот и рад и на тај начин им пружа основу за даље учење. Отуда, како каже Р. Богосављевић, „захтеви савременог доба и савремене школе, све више стављају наставника у улогу консултанта, саветника учења и самообразовања ученика. Наставник ученике и даље учи, али је његов превасходни задатак да им помогне да усвоје начине, технике и вештине самосталног стицања знања” (Богосављевић 2010: 36–37).

Умесно је зато поставити и питање: У којој мери сами наставници који учествују у настави српског језика, предметни наставници – наставници српског језика, и наставници разредне наставе – учитељи, имају развијену речничку културу и у којој мери су оспособљени и обучени да та своја знања о речницима и начинима њиховог коришћења даље преносе ученицима и да тако међу ђацима шире речничку културу и уједно развијају њихову језичку личност?

Ако имамо у виду то да се лексикографија слабо изучава на основним академским студијама наставничких факултета, можемо да претпоставимо да су и сами наставници недовољно обучени и недовољно компетентни у области лексикографије.

3. О појмовима лексикографска компетенција и речничка култура

У најширем смислу под лексикографском компетенцијом подразумевамо солидан ниво знања о речницима, пре свега о типологији речника, о њиховој макро и микро структури, о начинима представљања лексичких и граматичких информација у њима, али и о лексикографској продукцији у једној говорној заједници, односно о врстама и типовима речника који су говорницима једног језика доступни и др.

Под речничком културом пак подразумевамо умеће употребе одређеног речника сходно својим потребама. Када су у питању наставници српског (матерњег) језика и књижевности, није довољно да они буду у одређеној мери само теоријски потковани. Потребно је и да у настави увиђају потребе за коришћењем речника. Можемо рећи да је већ опште познато да су могућности употребе речника у настави српског језика и књижевности велике, а и приличан је број научних радова на ту тему, нпр. радови С. Ристић (2001), Р. Цвијетића (2005), Р. Драгићевић (2005), С. Новокмета и М. Богдановић (2015), З. Мркаљ (2018), В. Брборића (2018) и других, које наставницима језика и књижевности указују управо на ту практичну примену речника. Но, свакако је нужно рећи, да је, осим у области лексикологије, правописа и књижевности, примена лексикограф-

ских знања важна и у области граматике, али и у областима других наставних предмета, односно у областима других наука, струка, у областима духовности, уметности, културе. Ово посебно истичемо јер се у нашим основношколским наставним програмима, када се о речнику говори као о лексикографском делу, његова употреба предвиђа само у настави српског (матерњег) језика и књижевности, и то углавном у областима лексикологије, правописа, језичке културе и књижевности:

„Синтаксичке и стилске вежбе: ... Загонетање и одгонетање, састављање и решавање ребуса и укрштених речи. Служење речником и енциклопедијом за децу и писање сопственог речника” (НП за трећи разред). „Ученике врло рано треба упућивати на службе правописом и правописним речником (школско издање)” (НП за трећи разред). „Током обраде књижевних дела, као и у оквиру говорних и писмених вежби, настојаће се да ученици откривају што више *особина, осећања и душевних стања* појединих ликова, при чему се те речи бележе и тако спонтано богати речник функционалним појмовима” (НП за трећи разред). „Приказивање полисемије и хомонимије у великим једнојезичним речницима” (НП за осми разред). „Ортоепске вежбе: ... Коришћење речника с акцентованим речима” (НП за осми разред). „Књижевност: Истраживачки рад на речницима (Српски рјечник Вука Стефановића Караџића, Речник МС (вишетомни или једнотомни), Речник књижевних термина, Речник симбола...)” (НП за осми разред).

Међутим, увиђање ширине употребе речника у настави језика и књижевности, и уопште у образовању, школовању, показатељ је заправо степена развијене речничке културе наставника. Отуда је неопходно да стицање лексикографске компетенције и развијање речничке културе буде део образовног система од основне школе до факултета. Нека новија истраживања у лингводидактици управо показују да је овај вид компетенције веома важан у настави језика и у формирању језичке личности ученика, односно студената.

Према одређењу Ј. Караулова, језичка личност представља вишеслојни концепт знања једне личности, која, осим познавања језика – његовог фонетског, граматичког и лексичког нивоа, влада и различитим компонентама језичких способности, умења и вештина. Овај аутор сматра да се могу издвојити три нивоа језичке личности: вербално-семантички, тезаурусни и мотивационо-прагматички, те да настава језика (матерњег и страног), односно лингводидактика треба да буде оријентисана управо на сва три ова нивоа личности, где би, како оцењујемо, речничка компетенција припадала тезаурусном нивоу личности. Наиме, према Ј. Караулову, вербално-семантички ниво личности укључује овладавање лексичко-граматичким средствима језика и овладавање активностима говорења, слушања, писања, читања. Тезаурусни ниво личности укључује когнитивне способности разумевања, схватања значења језичких јединица, текстова, прецедентних текстова, афоризама, пословица, изрека, израза итд., као и самостално произвођење таквих језичких јединица и разумевање дијалога и реплика. Мотивационо-прагматички ниво личности односи се на комуникативни план језика. Укључује спо-

собност активног учествовања у комуникацији имајући у виду адресата, пресупозицију, говорникову интенцију, комуникативни циљ, тип и стил комуникације, као и читање и разумевање књижевноуметничке литературе (Караулов 2007: 60–62). Дакле, формирање језичке личности у лингводидактичком смислу тиче се формирања свеукупних способности производње и разумевања (перцепције) усменог и писаног говора, чиме се потцртавају две онтолошке карактеристике човека – *homo loquens* и *homo sapiens*.

Као предмет истраживања, језичка личност се нашла у многим наукама. Зависно од науке, истицане су тако у први план различите карактеристике језичке личности, што је довело до тога да су се у различитим наукама издвајале и различите концепције теорије језичке личности. У новије време у лингводидактици се у центар карактеристика језичке личности стављају дискурсивне, комуникативне активности, те се, сходно томе, не говори само *о језичкој личности* већ и *о говорној личности*, и то у следећем смислу. Језичка личност је вишеслојна и сложена парадигма говорних личности, које се могу међусобно диференцирати с обзиром на степен, ниво владања језиком, с једне стране, с обзиром на тип говорне активности, с друге стране, а с треће стране, с обзиром на ситуацију у којој се одвија комуникација итд. (Клобукова 1997: 29).

Међутим, према неким истраживачима, свој пуни смисао све компоненте језичке личности добијају тек у споју са компонентом која се тиче тзв. информацијске писмености, под којом се подразумева способност самосталног проналажења појединих информација и података ради постизања одређених комуникативних циљева и задатака (Абрамова и Кусова 2011: 108). Ова врста писмености је од изузетне важности у професионално оријентисаној комуникацији, као што је то, на пример, настава језика, како матерњег тако и страног, а испољава се, између осталог, и у виду лексикографске компетенције, коју И. Абрамова и М. Кусова (2011: 108–110) одређују као комплекс не само *лексикографских знања, умећа и навика* него и *општеобразовних умећа и навика*.

Тако, *лексикографска знања*, према овим ауторкама, обухватају знања о домаћој лексикографији, о почецима теоријске и практичне лексикографије, о новинама савремене лексикографије, о типовима и врстама речника, о структури речничког чланка, о информационом потенцијалу речника у формирању језичке културе.

Лексикографска умећа пак обухватају способност да се уочавају специфичности речника различитог типа и да се чита речнички чланак тако да се могу извући из њега неопходне информације. Ова умећа утичу даље на развој *општеобразовних умећа*, као што су способност предвиђања резултата и могућих последица различитих решења, као и успостављање узрочно-последичних веза, уочавање проблема, његово формулисање и решавање и долажење до нових сазнања.

Лексикографске навике испољавају се као навике за сталним и континуираним коришћењем речника, што уједно доводи до стицања тзв. *општеобразовних навика*, као што су навикнутост на самостално истраживање, на развијање критичког мишљења, на самоорганизацију и самоконтролу.

Као што се види, лексикографска компетенција нема уско стручни, већ широко образовни карактер. А суштина тог општеобразовног карактера лексикографске компетенције свакако се одражава у компоненти која се односи на навике, тј. у навикнутости на коришћење речника и у навикнутости на самостално истраживање, разрешавање, проверавање итд. Управо у том духу и Т. Прћић дефинише појам речничке културе. То је научена способност ефикасног коришћења речника и трајна навика појединца да лексичке, граматичке, изговорне, правописне и остале недоумице и празнине у језичком знању редовно разрешава, односно попуњава, проверавањем у речницима и другим језичким приручницима, а не пуким прибегавањем сопственом језичком осећању или мишљењу (Прћић 2018: 22). Речничка култура на тај начин улази у домен језичке културе и са њом се функционално повезује.

Дакле, као што видимо, наука је јасно дефинисала појмове лексикографске компетенције и речничке културе. У нашим пак школским програмима стицање овог вида компетенције предвиђено је за напредни ниво у првом разреду гимназија, и то у оквиру *специфичних предметних компетенција* ученика, где се каже да на том нивоу ученик треба да „има основна знања о речницима и структури речничког чланка” (ПН 2018). За градиво у области језичке културе предвиђен је „избор из секундарне литературе, публицистичких текстова, различитих енциклопедија и речника” (ПН 2018). Иако је речнику у плану и програму посвећена значајна пажња, састављачи плана и програма ову тему ипак предвиђају за напредни школски ниво, а не основни. Такође, у плану и програму је наглашено да је стицање знања о речницима у функцији богаћења речника и подизања језичке културе ученика. То функционално повезивање језичке и речничке културе огледа се у следећем – степен владања језичким нормама (најуже схваћена језичка култура³) зависи од степена способности самосталног разрешавања језичких недоумица (речничка култура), или обрнуто – степен способности самосталног разрешавања језичких недоумица (речничка култура) утиче на степен владања језичким нормама (језичка култура). Ако је просечан степен познавања језичких норми низак у једној култури, може се претпоставити да је степен речничке културе још нижи.

О томе колики је степен речничке културе код нас показују нам, између осталог, и актуелне расправе о језичким питањима у јавности, у медијима. Често се у одређеним новинским рубрикама постављају питања о томе шта је исправно а шта не, а у новије време се таква питања постављају и на интернету, на друштвеним мрежама, у оквиру одређених друштвених група, које се баве питањима језичке правилности, а које су основане с циљем да корисници, а често су међу корисницима и сами професори српског језика и књижевности, као и учитељи,

³ Најуже схватање језичке културе јесте нормативистичко поимање, где се језичка култура изједначава с говорном културом, са правилношћу и чистотом у употреби стандардног језика (Николић 2010: 20).

разменом знања и искустава, по принципу краудсорсинга⁴, на што бржи, једноставнији и лакши начин дођу до готових решења и жељених језичких информација и сл. Поузданост и тачност таквих информација и решења свакако се може довести у питање.

Отуда Т. Прћић сматра да је речничку културу код нас могуће развијати једино институционално – популарисањем лексикографије, упознавањем потенцијалних корисника, нарочито у склопу образовног система, с различитим врстама и наменама речника, те систематским оспособљавањем за њихово осмишљено и делотворно коришћење, такође у склопу образовног система, почев од виших разреда основне школе надаље, а *нарочито на универзитету* (Прћић 2018: 21–22, 49; истицање Б. М.). Из навода Т. Прћића види се да је најважније да се на факултетима развија речничка култура, а ми додајемо да ју је посебно важно развијати на оним факултетима на којима се образују наставници и учитељи, јер од наставника и учитеља зависи како ће се култура речника и лексикографска компетенција развијати и стицати на нижим нивоима образовања, тј. у основним и средњим школама.

4. Како развијати речничку културу у академској настави

Према нашем мишљењу, један од најделотворнијих начина да се лексикографија негује у академској настави јесте да се њене теоријске основе изучавају у виду самосталног наставног предмета на основним академским студијама. То је нарочито изводљиво на оним факултетима на којима се изучава лингвистика, као што су то филолошки факултети. У овом тренутку не можемо са прецизношћу рећи на којим се све факултетима лингвистичког усмерења стичу знања о лексикографији у оквиру самосталног наставног предмета. Поуздано знамо да се лексикографија данас, од увођења болоњског образовног система, изучава у виду самосталног предмета на Филолошком факултету у Београду, на студијама србистике, као и на Филозофском факултету у Новом Саду, на студијама србистике и на студијама англистике. До примене болоњске реформе, изучавала се, бар што се тиче Филолошког факултета у Београду, заједно са лексикологијом у оквиру једног наставног предмета, с тим што су лексикографски садржаји били пратећи садржаји. Може се, дакле, рећи да је на Филолошком факултету у Београду данас ситуација боља него што је била раније⁵.

⁴ Општи термин *краудсорсинг* је неологизам, кованица настала од енглеског *crowd* (маса, гомила појединаца, група људи) и *outsourcing* (ангажовање спољних сарадника за неки задатак или активност). Означава праксу „добивања потребних услуга, идеја или садржаја тражењем доприноса од широког круга појединаца, групе људи, и посебно онлајн заједнице ... која представља непресушан извор посвећених аматера и компетентних стручњака” (Ињац-Малбаша 2012: 240).

⁵ Што се тиче наставе лексикографије на Филолошком факултету у Београду, на основним студијама постоје два предмета. Један се зове *Увод у лексикографију* и посвећен је историји српске лексикографије и прегледу најважнијих речника, а други се зове *Практична лексикографија* и посвећен је упознавању студената са теоријом и праксом израде српских речника, пре свега са изразом

Међутим, на учитељским и педагошким факултетима могуће је садржаје из области лексикографије интегрисати у садржаје постојећих наставних предмета из области језика, нпр. у садржаје лексикологије, правописа, говорне културе, стилистике и др. Као пример за то, узимамо Учитељски факултет у Београду. Садржаји о речницима и о лексикографији на овом факултету инкорпорирани су у садржаје лексикологије која се изучава на смеру за образовање учитеља у оквиру наставног предмета *Српски језик 2*. Са наставом овог предмета отпочело се 2006. године. План и програм за овај наставни предмет израдила је М. Радовић Тешић, тадашњи професор на овом предмету, а иначе лексикограф – аутор и уредник *Речника САНУ*.

Српски језик 2 на Учитељском факултету у Београду слуша се један семестар, а настава је организована кроз предавања и вежбе. На часовима предавања већа пажња је усмерена на теоријски део курса, док су вежбе усмерене на практични део; мада, не можемо рећи да су ова два аспекта курса строго раздвојена будући да се теоријски и практични део овог наставног предмета у великој мери преклапају⁶.

У теоријском делу курса *Српски језик 2* представљају се лексикологија и лексикографија као две сродне научне дисциплине, представљају се предмети њиховог изучавања, као и њихов основни појмовно-терминолошки апарат. Знања се усвајају на рецептивном нивоу, а примену имају у разумевању стручне и научне литературе, односно у разумевању научног метајезика, нарочито у формулацијама које чине основу задатака и питања предвиђених за увежбавање градива и проверу знања (нпр. *Из семантичког садржаја датих лексема издвојте њихову архисему ...*, одн. *Који од наведених речника припада тезаурусном типу речника?* или *Којим квалификатором је нужно назначити у речнику употребу следећих речи, односно значења речи?* итд.), где се очекује да студенти правилно разумевају лексиколошке термине: *семантички садржај, лексема, архисема, употреба речи, значење речи* итд. односно лексикографске термине: *речник, тезаурус, квалификатор, речнички чланак, одредница* и др.

У практичном делу курса студенти се оспособљавају да сагледавају лексички систем српског језика кроз два основна принципа његовог устројства: кроз парадигматски и синтагматски принцип, да описују лексику са становишта њеног индивидуалног значења, са становишта порекла и сфере употребе, као и да уочавају основне лексикографске поступке и начине у представљању тих

Речника САНУ. Оба предмета намењена су филолошком профилу Групе за српски језик, али је *Увод у лексикографију* и изборни предмет студентима наставничког профила и многи га студенти бирају.

⁶ Свакако се и на часовима предавања и на часовима вежби води рачуна о исходима целокупне наставе, а неки од њих су, што се тиче наставе лексикографије, стицање свести о важности речника како у настави тако и у образовању уопште, стицање знања о нашим најрелевантнијим дескриптивним речницима, одређивање типолошких карактеристика речника, препознавање одређеног речника као најбољег у пружању тражених информација, упознавање са микроструктуром речника, тј. са речничким чланком и са типовима информација које се нуде у њему, са скраћеницама и квалификаторима, чиме се стиче свест о језичкој норми – граматичкој и лексичкој, као и друга практична и теоријска знања.

информација у речничком чланку. Такође се обучавају и да проналазе одређене информације у речницима, на пример у колико синонимских низова одређена лексема се може наћи као члан, које је примарно значење одређене лексеме, да ли је одређена лексема општеупотребна или припада раслојеној лексици итд. Речничка грађа са којом се студенти тада срећу често указује и на друге аспекте лексичког система српског језика – на историјски, етимолошки, когнитивни, конотативни, лингвокултуролошки итд.

Један од истраживачких, односно стваралачких задатака који се даје студентима у практичном делу курса јесте састављање сопственог речника од десетак речи. Критеријум за избор речи студенти сами одређују, као и начин представљања речи у речнику. Студенти се већ на часовима предавања и вежби упућују на наше једнојезичке речнике, показује им се како се речи у њима представљају, који су све лексикографски поступци итд., али им се за дати задатак не сугерише и на који начин изабрану лексику за свој речник треба да представе, осим ако сами не затраже конкретну помоћ у вези с тим. Слободу коју студентима дајемо у избору грађе за речник и у избору начина њеног представљања видимо као један од њихових научноистраживачких изазова, али пре свега као индиректни показатељ њихове лексикографске компетентности, и то као показатељ оне компоненте лексикографске компетенције која се тиче умећа. Такође, самосталан избор речничке грађе и избор критеријума по којима се описује та лексика показује нам шта студенти, као корисници речника, траже и очекују да нађу у речнику. И ево шта нам речници студената из школске 2018/2019. год. говоре о њима као о будућим учитељима и корисницима речника.

Већина студената је саставила речнике посебне лексике и тематске речнике – описивали су речи из различитих група, области и лексичких слојева, тако да су међу студентским радовима били речници синонима, жаргонизама, страних речи (посебно турцизама, германизама, англицизама), речници архаизама, речници термина из разних области (спорта, медицине, кулинарства, покућства, одевних предмета, наоружања, аутомобилизма, цркве и духовности, митологије, економије, психологије, педагогије, филма, позоришта, сликарства, зоологије, ботанике, биологије итд.), фразеологизама итд. Овако разноводан избор лексичке грађе показује нам да је степен познавања лексичких слојева српског језика код студената ове генерације изузетно висок. Међутим, ови речници различите лексике показују, с друге стране, и како ови студенти перципирају речник – њима је прототип речника речник посебне лексике; дакле, општи речници су секундарног значаја за њих.

Даље, међу добијеним студентским речницима највећи број је оних који су засновани на материјалу штампаних речника, углавном оних доступних у електронској форми на интернету (нпр. *Речник синонима* Павла Ћосића и др., *Велики речник страних речи* И. Клајна и Д. Шипке итд.), из којих су студенти преузимали речи и описивали их прилагођавајући одговоре добијеном задатку. Мањи број студената показао је већу оригиналност и инвентивност јер су грађу за речник скупљали из примарних извора, тј. бележили су речи слушајући

говорнике матерњег језика или ексцерпирајући речи из књига. Тако је добијен Речник говора Срба из Книнске крајине, Речник имотског говора, Речник Жупе александровачке, Речник Горе, Речник Љига, Речник Псалтира Давидовог итд. Сазнање да су студенти за израду свог задатка махом консултовали речнике доступне у електронском издању казује нам и то да су данас електронски речници српског језика преко потребни нашој култури, те се слажемо са оним ауторима који сматрају да ће коришћење једнојезичких речника у настави бити вероватно много боље када будемо имали електронске речнике српског језика (Брборић 2018: 478, у фусноти 6)

Но, без обзира на тип лексике коју обухватају и начин прикупљања грађе, заједничко свим овим речницима јесте начин на који су студенти описивали изабрану лексику, односно начин на који су је лексикографски представили. Начин описа није уједначен, а избор лексичко-граматичких информација је селектован. Студенти су обично описивали значења непознатих или мање познатих речи, а неретко су обележавали њихову етимологију. Већ ова чињеница указује на то шта студенти, као будући учитељи и потенцијални корисници, траже у речнику – значење и порекло речи. А да ли је то све што речници пружају? Наравно да није. Из тих одговора закључујемо да је важно усмерити студенте и на друге информације које речници пружају, а које се, неретко, не налазе ни у граматицима нити у неким другим приручницима, нпр. род одређених именица, акценатски облици глагола (са посебним освртом на дублете), глаголска реакција итд.

Ово су само нека запажања проистекла из наше анализе студентских речника. Опсежнији опис због ограниченог обима чланка који је овом приликом изостао указао би и на друге аспекте у вези са студентским поимањем речника, њиховом обученошћу да читају речнике и да се њима служе. Ипак, програмским садржајем из предмета *Српски језик 2* обухваћен је само један део онога што будући учитељи треба да знају о речницима и о служењу њима. Међутим, на основним студијама, због природе самог факултета, нема довољно простора за организовање посебног обавезног курса о вештинама коришћења речника. Та врста додатне обуке могла би се организовати у виду изборног предмета на мастер или докторским студијама. На тај начин би се студентима, оним заинтересованијима за ову врсту садржаја, поступно, најпре кроз основне студије, а потом и кроз последипломске студије, приближили речници и указало на вештине којима треба овладати у служењу њима.

Сматрамо пак да, осим предметних наставника и учитеља који учествују у настави српског језика и књижевности, одређену врсту лексикографске обуке требало би да имају током свог академског образовања и наставници оних научних области које се изучавају у школама, нпр. наставници историје, географије, математике итд., посебно ако се има у виду да се као уџбеничка литература у овим областима могу јављати и тематске енциклопедије и лексикони. Иначе, будућим реформама високошколског образовања настоји се да се функционална писменост наше културне и научне јавности подигне на виши ниво и то тако што би се организовала настава српског језика и на другим факултетима, не

само на филолошким и учитељским, те би ваљало на тим курсевима намењеним функционалном описмењавању академске заједнице развијати, у одређеном обиму, и речничку културу.

Такође, значајан допринос у ширењу речничке културе у академској настави, осим организовања посебних курсева, самосталних или интегрисаних у друге наставне предмете, имало би и то када би се речници, лексикони, појмовници, енциклопедије и др. лексикографска остварења нудила као обавезна референтна литература за све наставне предмете на свим факултетима. С обзиром на то да све научне дисциплине имају мање-више изграђен појмовно-термиолошки апарат, многе од њих имају и своје стручне, термиолошке речнике, на које треба студенте стално упућивати и усмеравати⁷.

5. Закључне напомене

Упркос чињеници да српска лексикографија у поређењу са другим језичким срединама у многоме заостаје – и по начину израђивања речника и по типовима дескриптивних и двојезичких речника, и по броју остварених лексикографских остварења итд., то свакако не треба да омета идеју о континуираном и систематском развијању речничке културе у нашим школама и на факултетима. Наши најзначајнији описни речници – *Речник САНУ* и речници у делатности Матице српске (шестотомни и једнотомни речник), иако не задовољавају све теоријске и практичне потребе савремене лексикографије, у научним описима српског језика показују се репрезентативним, а у настави језика и књижевности и врло подесним. Ако имамо у виду да је велики број научних радова, докторских дисертација итд. настао управо на грађи ових речника, а нарочито на грађи и лексикографској презентацији у *Речнику САНУ*, као и то да је велики број радова из области методике наставе језика и књижевности потврдио примењивост ових речника у настави, јасно је да је и са садашњим нашим лексикографским остварењима, уз добру реформу образовања, могуће у солидној мери развијати и речничку културу.

⁷ На овом месту ваља поменути да смо летимичним прегледом силабуса свих наставних предмета који се током четири године основних студија изучавају на Учитељском факултету у Београду запазили да су само два силабуса у списку обавезне литературе садржавала по једну лексикографску референцу, и то један силабус је садржавао један двојезички речник, а други је студентима нудио као референцу *Лексикон образовних термина* (ЛОТ 2014). У контексту тога сматрамо да на учитељским факултетима не би требало са спискова обавезне литературе свих наставних предмета да изостаје *Лексикон образовних термина*, јер садржи термине из свих научних области које се изучавају на учитељским и педагошким факултетима, па и из лексикографије и лексикологије, и намењен је управо њима, будућим учитељима (и васпитачима).

ЛИТЕРАТУРА

Абрамова и Кусова 2011: И. А. Абрамова, М. Л. Кусова, Лексикографическа компетенција шкољника у контексте савременог образовања, *Вопросы современной науки и практики. Университет им. В. И. Вернадского*, 35/4, 116–124.

Богосављевић 2010: Р. Богосављевић, Савремена школа, квалитетна настава, компетентан наставник, *Норма, часопис за теорију и праксу васпитања и образовања*, XV/1, Сомбор, 31–46.

Брборић 2018: В. Брборић, Речници у читанкама за основну школу, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 47/1, Београд, 473–486.

Буђевац и Бауцал 2014: Н. Буђевац и А. Бауцал, Развој читалачке писмености током прва четири разреда основне школе, *Иновације у настави*, XXVII/2, Београд, 22–32.

Видић 2014: Ј. Vidić, Речник у настави француског језика за академске потребе, *Комуникација и кultura online*, Година V, број 5, Београд, 102–131.

Драгићевић 2005: Р. Драгићевић, Шта све сазнајемо из једнојезичних речника, Београд: *Свет речи*, 19–20, 52–56.

Ињац-Малбаша 2012: В. Ињац-Малбаша, Crowdsourcing – одређивање појма, типологија и сродни термини, *Гласник Народне библиотеке Србије*, 13/ 1, Београд, 239–255.

Караулов 2007: Ј. Н. Караулов, *Русский язык и языковая личность*, Москва: Издательство ЛКИ.

Клобукова 1997: Л. П. Клобукова, Феномен језиковој личности у свету лингводидактике, у: В. В. Красных, А. И. Изотов (ред.), *Язык, сознание, коммуникация*, Вып. 1, Москва: Филология, 25–31.

ЛОТ 2014: *Лексикон образовних термина*, Београд: Учитељски факултет.

Мркаљ 2018: З. Мркаљ, Начини употребе речника српског језика у настави српског језика и књижевности, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 47/1, Београд, 461–472.

Николић 2010: М. Николић, *Теорија језичке културе у науци о српском језику и славистици*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Новокмет и Богдановић 2015: С. Новокмет, М. Богдановић, Примена Речника САНУ у средњошколској настави српског језика и књижевности, *Књижевност и језик*, LXII/1–2, Београд, 173–187.

НП за осми разред: Наставни програм за осми разред основног образовања и васпитања, Завод за унапређивање образовања и васпитања

НП за трећи разред: Наставни програм за трећи разред основног образовања и васпитања, Завод за унапређивање образовања и васпитања

Павловић Бабић и Кузмановић 2006: Д. Павловић Бабић и Д. Кузмановић, Развој и емпиријска провера концепта читалачке писмености – међународна перспектива, *Књижевност и језик*, LIII/3–4, Београд, 233–254.

Петровачки 2006: Љ. Петровачки, Проблеми наставе српског језика као матерњег, *Књижевност и језик*, LIII/3–4, Београд, 255–265.

ПН 2018: *Програм наставе и учења за први разред гимназија*

Прћић 2018: Т. Prčić, *Ka savremenim srpskim rečnicima*. Novi Sad: Filozofski fakultet, prvo, elektronsko, izdanje. Dostupno na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadržaj/2018/978-86-6065-454-2> [preuzeto 16.11.2018]

Радовић Тешић 2011: М. Радовић Тешић, *Грааматички и лингвистички појмовник*, Београд: Учитељски факултет.

Речник СЈМС: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Ристић 2001: С. Ристић, Могућности употребе речника у настави, *Књижевност и језик*, XLVIII/1–2, Београд, 85–97.

Цвијетић 2005: Р. Цвијетић, *Речници у настави српског језика и књижевности. Приручник за наставнике*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Bojana S. Milosavljević

DEVELOPING A DICTIONARY CULTURE IN ACADEMIC STUDIES

Summary

The paper seeks to present the importance of acquiring knowledge about monolingual vocabulary of the Serbian language, that is, the importance of development of dictionary culture in academic studies at faculties, as a prerequisite for applying these knowledge in school teaching practice. The paper has three objectives: 1) to point out the important role of teachers of the Serbian (native) language in the expansion of the dictionary culture among the student population, taking into account the concept of contemporary education, contemporary teachers and quality education, 2) through defining the concepts of dictionary culture in the context of the theory of language personality and linguistics, it is necessary that the acquisition of lexicographic competence and the development of dictionary culture should be part of the educational system from elementary school to college, and, finally, 3) to present possible ways to institutional develop the dictionary culture in the academic teaching, exposing both the concept and the theoretical and practical aspects of teaching lexicography at the Teacher Education Faculty in Belgrade.

Key words: dictionaries, dictionary culture, teaching Serbian language, academic studies, education.